

Abovsko-turnianska oblasť

Slovensko-maďarská hranica poznačila kultúru regiónu. Prispeli do nem aj Neci a Rómovia. Ťažba železa, jeho spracovanie a poľnohospodárstvo boli hlavné zdroje obživy. Košice sú dnes najaktívnejším centrom folklórneho diania na Slovensku.

Územie bývalej Abovsko-turnianskej župy sa rozprestiera prevažne v oblasti Košickej kotliny. Približne rovnako veľká časť župy sa nachádzala na dnešnom území Maďarska. Hlavným vodným tokom je Hornád, ktorý ovplyvnil hospodársky život i správne členenie územia.

Administratívnym centrom Abova bol spočiatku hrad Abaujvár. Po viacerých zmenách sa v polovici 17. storočia stali stoličným mestom Košice, ktoré sú dosiaľ dominantným centrom oblasti. Najmenšia župa Horného Uhorska – Turnianska – s centrom na Turnianskom hrade bola v roku 1882 pripojená k Abovskej župe a tvorí západný výbežok tohto regiónu.

Migrácia obyvateľstva v dôsledku tureckých výbojov a protihabsburských stavovských povstaní spôsobila odchod poddaných do južnejších oblastí Uhorska a následne prílev obyvateľstva zo severných regiónov. Z etnografického hľadiska kultúrne členenie územia podmienil najmä historický vývin regiónu a etnicita obyvateľstva. Obyvatelia hornatejšej turnianskej oblasti kultúrne inklinujú k susednému Gemeru.

Národnostné pomery charakterizuje početnejšie zastúpenie maďarského etnika na juhu územia. Slováci obývajú severnú časť župy a smerom na juh sú

zmiešané slovenské a maďarské obce, pričom slovenské jazykové ostrovy presahujú až na územie Maďarska. Maďari žijú okolo štátnej hranice s Maďarskom, na juhu a juhozápade od Košíc. Na župnej hranici s Gemerom a Spišom sa časť obyvateľstva hlási k nemeckej národnosti. Nemci mali prezývku mantáci, odvodenú z nemeckého tvaru *manta* – meint er. I keď s týmto názvom sa mantáci stotožnili, používal sa aj v pejoratívnom význame, označujúc človeka komoliateho reč. Východne od Košíc sú obce s početným zastúpením rómskeho obyvateľstva – Kecerovce, Vtáčkovce, Čakanovce, Ďurkovce a Rankovce.

Po náboženskej stránke majú v regióne prevahu rímskokatolíci, v severovýchodnej časti sú početnejšie zastúpení aj evanjelici a. v. Na hranici so Zemplínom na juhu Slánskych vrchov sa vyskytuje tiež obyvateľstvo gréckokatolíckeho a pravoslávneho vierovyznania. V obciach s početnou prevahou Maďarov je významná aj reformovaná cirkev – kalvíni. V Košiciach je aktívna židovská obec s miestnym rabinom.

Južná časť župy mala poľnohospodársky charakter. Význam poľnohospodárstva sa premietol aj do pomerne rýchleho prenikania modernejších foriem výroby a poľnohospodárskych strojov. Pestovali sa tu obilniny, zemiaky a vo väčšom množstve konope. Južne od Košíc boli vinohradnícke oblasti, ktorých kvalita vína bola porovnateľná s tokajským na Zemplíne. Obyvatelia lesnatých častí bývalej Turnianskej župy sa popri poľnohospodárstve zaoberali aj pálením vápna a dreveného uhlia.

Pre Košice a ich okolie je charakteristická produkcia mäsových výrobkov. Obyvatelia Košickej Novej Vsi boli známi pod prezývkou škvarkári. Škvarkárstvom sa tu na prelome 19. a 20. storočia živilo 90 % obyvateľov. Predávali neporcované mäso a udenárske výrobky. V skupinách navštevovali trhy a jarmoky na celom východnom Slovensku, Podkarpatskej Rusi, v Maďarsku i Sedmohradsku, Báčke a Banáte.

Nemci sa zaoberali najmä baníctvom a spracovaním kovov a železa v oblasti Medzeva a Zlatej Idky. Ťažilo sa aj v Košických Hámroch, Košickej Belej a Rudníku.

Obchodným a remeselníckym centrom boli Košice. Najväčší rozvoj v 16. a 17. storočí tu zaznamenali kovospracujúce remeslá. Starú tradíciu výroby poľnohospodárskeho náradia mali hámre v Medzeve. Koncom 18. storočia tu pracovalo asi 300 robotníkov. Poľnohospodárske náradie, ktoré vyrábali – motyky, rýle, kosa, pluh, lopaty – dodávali medzevskí kováči na celé územie Slovenska, Čiech, Rakúska, Maďarska, Poľska, Ruska i na Balkán. Výrobcovia prispôbovali nástroje potrebám ich užívateľov. Špecializovali sa najmä na sortiment motýk, ktorých vyrábali až 140 druhov.

Najarchaickéjší z dodnes zachovaných medzevských hámrov v údolí Šugovskej doliny, kde bola najväčšia koncentrácia hámrov, bol Schmiedlov hámor, ktorý je už mimo prevádzky. Poniže je ďalší zrekonštruovaný tzv. Pöhlov hámor z 2. polovice 19. storočia. V časti Zlatá dolina sa nachádza Bröstlov

hámor, do súčasnosti funkčný, vo veľmi dobrom technickom stave. Vyrábajú v ňom lopaty, rýle motyky, ktoré sú kvalitnejšie než lisované. Na štíte stavby má snečné hodiny. Tischlerov hámor je vysunutou expozíciou kovospracujúcich remesiel Slovenského technického múzea v Košiciach. Funkčný hámor z 2. polovice 19. storočia je zachovaný aj v časti Pivring. Súčasťou komplexu hámorov na vodný pohon sú aj umelé akumulčné nádrže dotvárajúce historický charakter prostredia.

Z ďalších remesiel v okolí Košíc dominovalo stolárstvo a kožušníctvo v Jasove, takisto kožušníctvo v Turni nad Bodvou. Rozšírené pestovanie technických plodín podmieňovalo aj existenciu lisovní oleja – zábojov, boli najmä v Haniske. V Košiciach, Herľanoch, Čani a Seni sa vyrábali košíky, v Kysaku prútené metly, v Nižnom Medzeve sa vyšívalo na predaj, výšivkárstvo bolo rozšírené i v Seni. Ťažisko ľudovej výroby však tvorilo spracovanie konopí – tkanie rozličných druhov textilu. Takáto výroba bola predovšetkým v Slanci, Kecerovských Peľňanoch a Bidovciach. Na predaj tkali najmä vo Veľkej Ide. Pre trh boli určené handrové koberce.

V polovici 19. storočia sa v menej úrodnej Košickej kotline začala rozvíjať priemyselná výroba. Predstavovala doplnkový zdroj obživy v podobe kovoroľníctva. Nedostatok pracovných príležitostí však prinútil mnoho ľudí vystáť sa za prácou do zahraničia. Výstavba železiarní v Košiciach v 2. polovici 20. storočia urobila z Košíc spádové priemyselné centrum celého regiónu.

Odev maďarského obyvateľstva sa odlišoval od slovenského. Príčinou nebola len etnická odlišnosť, ale aj rôzne konfesijné nariadenia. Kalvínske ženy nosili tmavý odev s dlhými sukňami, takmer bez výzdoby. Naopak, slovenský odev sa vyznačoval dekoratívnosťou. Charakteristické znaky abovského odevu nesie najmä odev z prímestskej obce Košíc – z Myslavy. Zdobený je pestrou výšivkou. V medzivojnovom období pôvodné formy nahradil odev z južnejších oblastí zvaný *mad'arka*, pre ktorý sú charakteristické kupované materiály. Mužský ľudový odev po prvej svetovej vojne postupne zanikal.

Charakteristickým typom osídlenia boli dediny s malým počtom domov. Pre územie Košickej kotliny bola príznačná hlinená architektúra krytá slamenou valbovou, zriedkavejšie sedlovou strechou. Domy mali zväčša jednu alebo dve izby, pitvor, komoru a ustajňovací priestor na konci obydli. Stodoly sa popri obvyklých funkciách využívali aj na sušenie tabaku. Neskôr sa na tabak začali stavať osobitné vzdušné objekty.

S poľnohospodárskym charakterom regiónu súvisia aj viaceré zachované mlyny. V Košiciach-Šaci je mlyn z 2. polovice 19. storočia, ktorý je predstaviteľom priemyselnej architektúry s historicky cenným strojovým vybavením. Novší mlyn, z roku 1926, postavený na mieste pôvodného dreveného vodného mlyna z 18. storočia v novodobom funkcionalistickom štýle je aj v Košiciach-Barci.

Technickou pamiatkou v regióne je aj kováčska vyhňa v Košiciach-Krásne, pochádzajúca z roku 1918. Ohnisko a mechy sú čiastočne zachované. Kováčska vyhňa sa zachovala tiež v Moldave nad Bodvou.

Zo zvykoslovných prejavov pretrvali do súčasnosti napríklad obchôdzky betlehemcov v Maďarmi osídlených obciach medzi Hrušovom a Janikom. S betlehemom tu chodia dospelí muži.

Aj na charakter folklóru abovsko-turnianskej oblasti malo vplyv etnické zloženie regiónu. Slovenský tanečno-hudobný folklór inklinuje k šarišskému a je s ním často stotožňovaný. Pre folklór obyvateľov maďarskej národnosti je charakteristický novouhorský hudobný štýl.

Košice sú sídlom mnohých folklórnych súborov, ktoré čerpajú materiál zo Šariša, Zemplína i z Abova. Medzi najpopulárnejšie patria súbory Železiar, Čarnica a Jahodná, Hornád. KMAF (Klub milovníkov autentického folklóru). Od roku 2005 je v Košiciach zriadený Dom ľudového tanca. V Rozhanovciach pôsobí folklórny súbor Torysa. Pôsobí tu aj profesionálny súbor rómskej národnosti – divadlo Romathan. Súbory každoročne účinkujú na Medzinárodnom folklórnom festivale v Košiciach, ktorý sa koná koncom júna. V obciach s početnou prevahou obyvateľstva maďarskej národnosti sa konajú miestne folklórne slávnosti organizované CSEMADOK-om.

V Košiciach sídli Východoslovenské folklórne združenie, ktoré organizuje bohatú činnosť východoslovenských folklórnych kolektívov. Jednou z jeho pravidelných aktivít je prehliadka folklórnych súborov a dedinských folklórnych skupín – Antológia východoslovenského folklóru. Jej cieľom je poukázať na súvislosti medzi pôvodnou folklórnou tvorbou a rôznymi spôsobmi jej spracovania v súčasnosti. Jednotlivé ročníky majú rôzne tematické zameranie. Koná sa vždy v niektorom z väčších miest východného Slovenska. V novembri sa konajú Košické folklórne dni. Ich súčasťou sú tanečné domy, ľudové zábavy, ukážky remesiel, súťaže, ale aj výchovné koncerty a metodické hodiny výučby folklóru pre učiteľov. Abovské folklórne slávnosti v Rozhanovciach majú vyše tridsaťročnú tradíciu.

Históriu východného Slovenska sa zaoberá Východoslovenské múzeum v Košiciach. Dokumenty o spôsobe života v tomto regióne je možné vidieť v expozíciách zameraných na stredoveké umenie a život miestneho obyvateľstva. Osobitne cenné zbierky predstavujú plastiky svätcov. K múzeu patrí aj drevený kostolík na Námestí Maratónu mieru, prenesený z Kožuchoviec pri Bardejove, pochádzajúci z polovice 18. storočia a drevená zvonica zo Zemplína, zobrazená na desaťhalierovej minci. V Košiciach sa nachádza aj Slovenské technické múzeum, jediné svojho druhu na Slovensku. V starej baníckej obci Zlatá Idka, v klopačke, sa nachádza expozícia baníctva.

Centrom regiónu, v ktorom sa sústreďujú 2/3 obyvateľov, sú Košice – mesto s početnými pamiatkami postavenými v rôznych stavebných slohoch. Dominantou je najväčšia gotická katedrála na Slovensku – Dóm sv. Alžbety, nachádzajúca sa na historickom vretenovitom námestí. Západne od Košíc, v Jasove, stojí barokový kostol a kláštor premonštrátov z 18. storočia s mimoriadne hodnotnou výzdobou interiérov. Súčasťou kaštieľa je aj baroková záhrada, projektovaná v štýle francúzskych parkov. K ďalším kultúrohistorickým zaujímavostiam Jasova patrí gotický kostol z 18. storočia a ruiny gotického hradu. V Turnianskom podhradí pripomína bývalý župný dom význam tohto mestečka v minulosti. Nachádza sa tu tiež kaštieľ, gotický kostol a v chotári obce zrúcaniny Turnianskeho hradu.

Výberová bibliografia:

APÁTHYOVÁ-RUSNÁKOVÁ, Zora: *Príspevok k bývaniu v Košických hámroch. Slovenský národopis*, 17, 1969, s. 114–127.

BUGANOVÁ, Klaudia - ŠANGALA, Marián: *Križe Košíc a okolia. Bratislava, Lúč 2002.*

HABÁŇ, Pavel: *Hámre v Medzeve. Monumentorum tutela*, 13, 1988, s. 350–354.

KOSTKOVÁ, Anna: *Adaptácia robotníkov v priemysle. pochádzajúcich z poľnohospodárskeho prostredia v oblasti Košíc. Slovenský národopis*, 14, 1966, s. 616–619.

KRÁLIKOVÁ, Gita: *K problematike ľudovej výšivky v okolí Košíc. Historica Carpatica*, 22, 1991. *Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach, Série C – História*, s. 157–164.

KRÁLIKOVÁ, Gita: *Niektoré poznatky zo štúdia vzájomných vplyvov obyvateľov Košíc a okolitých obcí. Národopisné informácie*, 1990, č. 2, s. 125–127.

KRÁLIKOVÁ, Gita: *Príspevok k problematike štúdia ľudového odevu na okolí Košíc. Historica carpatica*, 5, 1974, s. 103–119.

KRÁLIKOVÁ, Gita: *Ľudová architektúra a ľudový výtvarný prejav (na okolí Košíc). Výtvarníctvo, fotografia, film*, 15, 1977, č. 11, s. 256–257.